

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВИЙ ВПЛИВ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДИК НА ДІТЕЙ З ООП ТА ЇХ РОЛЬ У ПСИХОЛОГО-СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ

Суховієнко Н. А., Литвин І. М.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку педагогічної та психологічної науки характеризується зростанням уваги до проблеми забезпечення ефективного корекційно-розвиткового впливу і якісної психолого-педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами (ООП), зокрема в умовах соціальної нестабільності, воєнного стану та трансформації освітнього середовища. Діти з ООП часто зіштовхуються не лише з труднощами пізнавального розвитку, а й з порушеннями емоційно-вольової сфери, навичок комунікації та соціальної адаптації, що зумовлює потребу в пошуку ефективних і гуманістично орієнтованих підходів. У цьому контексті особливої актуальності набувають методи арт-терапії як засобу гуманістично та особистісно орієнтованого впливу на психоемоційний стан дитини.

Арт-терапія, базуючись на використанні різних видів творчої діяльності, здатна створювати такий безпечний простір для дитини, в якому вона здатна легко самовиражатися, позбуватися напруги та створювати позитивний образ власного «Я». Такий підхід є незамінним для дітей із порушеннями розвитку та нейророзвитку, мовленнєвими порушеннями та іншими особливостями розвитку, оскільки допомагає долати бар'єри в комунікації, натомість вчить застосовувати власні творчі та внутрішні ресурси. Особливість арт-терапії полягає у тому, що її методи є унікальними та адаптивними до різних нозологічних груп, зокрема для дітей із РАС, РДУГ, мовленнєвими порушеннями, затримкою психічного розвитку та коморбідними порушеннями.

Арт-терапевтичні методи позитивно впливають на емоційну регуляцію, здатність до саморефлексії, розвиток соціальних навичок, а також знижують рівень тривожності та агресивності, стимулюючи дітей до пізнавальної та творчої активності. Завдяки способам творчого самовираження дитина здатна символічно опрацьовувати власний травматичний досвід, усвідомлювати та виражати переживання. Сутнісною перевагою арт-терапії як методу корекційно-розвиткового впливу є його доступність, відсутність жодних протипоказань чи обмежень.

1. Засадничі ідеї, принципи і напрями арт-терапії як напрямку корекційно-розвиткового впливу дітей із ООП

Арт-терапія (лат. *ars* – мистецтво, грец. *therapeia* – лікування) – це психологічна корекція за допомогою художньої творчості шляхом залучення дитини до мистецтв¹. Арт-терапія передбачає використання арт-практик як освітньої технології, що поєднує прийоми, які необхідно здійснити для активізації внутрішніх ресурсів особистості та підвищення її адаптаційних здібностей за допомогою мистецтва². Сутність розуміння арт-терапії полягає в тому, що вона є методом психотерапії, що використовує різні види мистецтва (літературу, музику, живопис, скульптуру, кіно, театр, хореографію, фотографію тощо) з метою корекції порушень у дітей з особливими освітніми потребами³.

Аналіз педагогічної і психологічної літератури дозволив сформулювати низку основних принципів арт-терапії у роботі з дітьми з ООП, які обумовлюють її ефективність з метою корекційного, розвиваючого впливу та впливу на психолого-соціальну адаптацію. Такими принципами є:

а) **принцип гуманістичної спрямованості** – будь-який метод арт-терапії орієнтований насамперед на гуманістичне та недериктивне ставлення до дитини як суб'єкту із власними інтересами, цінностями і темпом зростання. Принцип передбачає прийняття дитини у її вільному творчому пошуку, заохочення до творчого вираження. Для дітей із ООП це надзвичайно важливий аспект – дитина відчуває, що її приймають будь-якою, що, в свою чергу, формує в ній позитивне самосприйняття та позитивну самооцінку;

б) **принцип індивідуалізації та адаптації** передбачає врахування особливостей конкретної дитини з огляду на її діагноз, стан розвитку і специфіку нозології. Так фахівець може підібрати або адаптувати матеріали, завдання та форми діяльності відповідно до можливостей конкретної дитини. Такий підхід дозволяє максимально включити дитини із ООП в педагогічний процес;

в) **принцип системності та цілісності процесу** означає, що арт-терапія як цілісний підхід включає не тільки сам процес творчого самовираження, а й діагностику, корекцію і моніторинг стану дитини.

¹ Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії: навчально-методичний комплекс. Умань: Алмі, 2014. С. 4.

² Atamanchuk N. M., Yalanska S. P. Use of art practices in working with higher education students. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters: Collective monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2021, С. 36 <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-3>

³ Квітка Н.О. Арт-терапевтичні технології як засіб корекційно-розвиткового впливу. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*. Вип. V. Умань, 2019. С. 95.

Фахівець відслідковує динаміку змін і корегує завдання відповідно до цілей корекційної спрямованості;

d) **принцип інтеграції** полягає у тому, що арт-терапія легко інтегрується з іншими педагогічними, корекційними, розвивальними, реабілітаційними заходами у роботі із дитиною з ООП;

e) **принцип розвитку через творчість** – арт-терапія допомагає не тільки у висловленні емоцій і переживань, а й м'яко стимулює у дитини розвиток пізнавальних навичок, моторики, креативного мислення, адаптивної поведінки;

f) **принцип образності та символічності** – арт-терапевтичні методи дозволяють в символічній формі через образи, символи і метафори виражати складні внутрішні переживання. Дитина може не вміти говорити про складний досвід чи за своїм віком не знати як виразити переживання, але може проявити їх через творчість. Цей принцип особливо помічний для дітей з особливостями розвитку і нейророзвитку, дітей з мовленнєвими порушеннями, емоційними і комунікативними труднощами, стан розвитку яких не дозволяє їм в повній мірі вербально проявлятися і виражати почуття. Завдяки арт-терапії дитина з ООП має шанс стати почутою;

g) **принцип соціальної взаємодії** – використання творчості у різноманітних формах сприяє формуванню соціальних і комунікативних навичок, здатності регулювати емоції в процесі взаємодії із іншими, а отже, розвивати соціальну адаптацію у дитини із ООП;

h) **принцип безпеки і прийняття без оцінювання** – методи арт-терапії є не травмівними, а підтримувальними і підходять для роботи із дітьми, які мають підвищену тривожність або чутливість до зовнішніх стимулів, формуючи для них безпечний комфортний простір, а варіація арт-терапевтичних методів дозволяє знайти саме ті форми роботи, в яких дитина з ООП відчуватиме свою успішність.

Сукупність наведених принципів забезпечує ефективність арт-терапії як методу корекційно-розвиткового впливу на дітей з ООП і сприяє їх психолого-соціальній адаптації.

Вчена М. Козігора виокремила чотири основних напрямів використання арт-терапії у роботі дітьми зокрема молодшого шкільного віку. Перерахуємо їх нижче.

Пасивна арт-терапія. Використання вже існуючих творів мистецтва шляхом їх аналізу та інтерпретації дитиною. У навчально-виховному процесі початкової школи можна використовувати картини відомих художників на різних предметах, а саме: на читанні під час переказів оповідань, на уроках української мови для написання творів і переказів. Внаслідок роботи з картинами відбувається активізація уяви

і мислення дітей, збагачення їхньої емоційної сфери, поглиблення світогляду учнів тощо.

Активна арт-терапія. Спонування молодших школярів до самостійної образотворчої творчості. При цьому сам творчий акт розглядається як основний «зцілюючий» чинник і може відбуватися на будь-якому уроці.

Поєднання пасивної і активної арт-терапії. Наприклад, під час розгляду картини відомого художника вчитель може запропонувати школярам домалювати те, що знаходиться за межами картини.

Акцентування ролі вчителя. В цьому напрямі в фокусі уваги знаходяться взаємостосунки учня і вчителя, який направляє, вчить аналізувати, обмірковувати, порівнювати і оцінювати твори мистецтва, через них розуміти і власні переживання⁴.

Часто в житті дитини наявні не лише зовнішні, а й внутрішні конфлікти та суперечності, на думку А. Ковінько. Перевага арт-терапії для дітей полягає в тому, що її методи допомагають вивести внутрішні суперечності зсередини – назовні, і окрім цього, пропонують способи їх вирішення; як метафорично висловлюється вчена: «арт-терапія є природними ліками, які вживаються інтуїтивно»⁵. Арт-терапевтичні методи включають різноманітні методи корекційного та розвиваючого впливу, які відрізняються як за жанровою спрямованістю, так і за спрямованістю на розвиток чи корекцію конкретної навички, уміння, сторони особистості⁶. Серед **видів арт-терапії** найчастіше застосовують казкотерапію, ізотерапію, пісочну терапію, музикотерапію, танцювальну-рухову терапію, кольоротерапію, фототерапію та інші⁷.

Ми проаналізували різноманітні методи і напрями арт-терапії, і пропонуємо умовний їх розподіл на підгрупи у корекційно-розвиткової роботі із дітьми з ООП відповідно до провідного каналу сприйняття, форми творчої активності та цільового корекційного впливу. Проаналізуємо їх нижче.

I. Образотворчі арт-терапевтичні методи. До цієї підгрупи належать методи, що ґрунтуються на візуально-образній діяльності

⁴ Козігора М. А. Арт-терапія як засіб навчання і виховання учнів початкової школи. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (1). С. 199.

⁵ Ковінько А. В. Суть і технології застосування арт-терапії в роботі з молодшими школярами. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2016. Вип. 50. С. 316.

⁶ Харківська А. Арт-техніки у корекційній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 4. С. 49.

⁷ Долінчук І. О., Мартинюк С. А. *Арт-терапія у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами*. XI Всеукр. наук.-практ. конф. «Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика», 10 квітня 2025 р., Умань. С. 35.

дитини: малювання, живопис, ліплення, аплікація, робота з піском, створення колажів. Їх корекційно-розвитковий потенціал полягає у зниженні емоційної напруги, розвитку дрібної моторики, просторового мислення та формуванні здатності до символічного вираження внутрішніх переживань. Образотворча діяльність є особливо ефективною у роботі з дітьми з *мовленнєвими порушеннями, РАС та емоційно-вольовими труднощами*.

Одним із найпоширеніших образотворчих методів арт-терапії є ізотерапія – терапія малюванням. Для залучення дітей з ООП до образотворчої діяльності існує різноманітний арсенал вправ: робота із різноманітними матеріалами, що спрямована на загальну активацію та розвитком сенсорної сфери; вправи на «загальні» теми, що дозволяють вивчати проблеми дітей та виразити широкий спектр досвіду; вправи та теми, що пов'язані із сприйняттям себе, що дозволяють вивчати систему взаємовідносин дітей та позитивно впливати на її зміну, наприклад, завдання намалювати свій портрет, зобразити свій герб який би відображав характерні риси особистості дитини; вправи для вивчення стосунків у сім'ї дитини, що є важливим для розуміння природи поведінкових порушень, наприклад, завдання зобразити членів своєї сім'ї у вигляді тварин, за допомогою фігурок відобразити побутову сцени із життя сім'ї; спільні групові малювання, наприклад, «групова фреска» на задану тему на великому ватмані; вправи для роботи в парях для розвитку комунікативних навичок, наприклад, «Каракулі» за Д.Віннікотом, де одна дитина малює каракулі і передає листок іншій дитині, щоб вона закінчила образ; вправи для набуття досвіду вирішення або запобігання конфліктних ситуацій, наприклад, створення композицій «штурм», «вибух», робота для «випускання пари» за допомогою малярних щіток і губок, малювання групою конфліктної ситуації і передача малюнку для обговорення іншої групи, яка має визначити зміст зображення⁸.

II. Музично-ритмічні арт-терапевтичні методи. Ця підгрупа охоплює музикотерапію, вокалізацію, слухання музичних творів, ритмічні вправи, використання елементарних музичних інструментів. Основний корекційний вплив спрямований на гармонізацію емоційного стану, розвиток ритмічності, слухового сприйняття, уваги та саморегуляції. Музично-ритмічні методи сприяють зниженню тривожності, покращенню емоційного контакту та соціальної взаємодії,

⁸ Дабіжа К. Л., Дабіжа Л. П., Комарівська Н. О. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2022. Вип. 64. С. 66–67.

що є важливим для дітей з *РДУГ, РАС та затримкою психічного розвитку*.

В музикотерапії з дітьми з ООП беруть до уваги наступні елементи і їх вплив на системи організму:

- ритм: правильно підібраний ритм сприяє покращенню самопочуття; звучання ритму повільніше ритму пульсу здійснює релаксаційний вплив, а частіше за ритм пульсу, навпаки, викликати збудження;

- тональність: мінорні тональності можуть заспокоювати, мажорні – піднімати настрій, бадьорити дитину, підвищувати м'язовий тонус;

- частотність: вплив високочастотних звуків (3000-8000 Гц і вище) негативно впливають на пізнавальні процеси, звуки середнього діапазону (750-3000 Гц) стимулюють серцеву діяльність, дихання та емоційний фон, низькочастотні звуки (125–750 Гц) впливають на фізичний рух, викликають напругу. Дисонанси (звуки, які поєднані дисгармонійно) – збуджують, дратують, а консонанси – заспокоюють, викликають приємні відчуття⁹. Музику можна інтегрувати з іншими методами і вправами, як-от, малювання під музику, музично-рухливі ігри, пластична драматизація під музику, музична кольоротерапія, придумування казок під час і після прослуховування музики¹⁰.

III. Рухово-тілесні арт-терапевтичні методи. Сюди ми відносимо танцювально-рухову терапію, тілесно-орієнтовані вправи, психогімнастику, елементи драматизації з використанням руху. Вони є корисними для усвідомлення власного тіла, розвитку тілесної координації у дитини, зняття м'язових затисків та формування емоційно-тілесної єдності. Рухово-тілесні методи є ефективними для корекції *психомоторних порушень, гіперактивності у дітей із РДУГ, емоційної напруги та труднощів саморегуляції*.

IV. Вербально-символічні арт-терапевтичні методи. До цієї групи належать казкотерапія, створення історій, робота з метафорами та символами. Їх корекційно-розвитковий вплив полягає у формуванні мовленнєвої активності, розвитку уяви, мислення та здатності до усвідомлення й опрацювання емоційного досвіду. Вербально-символічні методи особливо доцільні у роботі з дітьми з *мовленнєвими порушеннями, емоційними труднощами та порушеннями соціальної адаптації, а також з дітьми які переживають стрес від воєнних подій*.

⁹ Дабіжа К. Л., Дабіжа Л. П., Комарівська Н. О. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2022. Вип. 64. С. 67–68.

¹⁰ Там само.

Лікування казкою є одним з найбільш доступних і ефективних методів, в якому використовується історія, які розповідають про проблеми та переживання, з якими зустрічається дитина в реальності. Складені казки на різні тематики здатні показувати дитині варіативність поведінки, розвивати здібності до вирішення життєвих проблем. Для дітей з ООП казкотерапія здатна здійснювати м'яку корекцію поведінки, усувати страхи і фобії, відпрацювати негативні емоції, виховувати моральні цінності, ненав'язливо навчати і розвивати, накопичувати ситуативний досвід. Оскільки розказування історій не має прямого навчального чи виховного ефекту, дитина сприймає і навчається у ненав'язливий формі¹¹.

V. Ігрові та рольові арт-терапевтичні методи. Ця підгрупа охоплює драматерапію, лялькотерапію, сюжетно-рольові ігри з використанням творчих елементів. Основний корекційний потенціал цих методів полягає у розвитку соціальних навичок, емоційної експресії, здатності до співпраці та формування моделей конструктивної поведінки. Ігрові і рольові методи є ключовими у процесі соціалізації та *психолого-соціальної адаптації дітей з ООП*.

Особливе місце в ігротерапії займає методика тілесно-орієнтованої психотехніки – рухливі ігри та вправи на три компоненти (музика, слово та імпровізація).

VI. Інтегративні арт-терапевтичні методи. Інтегративна умовна підгрупа передбачає поєднання декількох арт-терапевтичних підходів у межах одного заняття (наприклад, поєднання малювання з музикою та рухом). Такий підхід забезпечує комплексний вплив на емоційну, когнітивну, моторну та соціальну сфери розвитку дитини, що відповідає принципам індивідуалізації та системності корекційно-розвиткової роботи¹².

Далі розглянемо детальніше різноманітні види і напрями арт-терапії згідно нозологій.

¹¹ Дабіжа К. Л., Дабіжа Л. П., Комарівська Н. О. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2022. Вип. 64. С. 68–69.

¹² Там само. С. 68.

2. Добір арт-терапевтичних методів відповідно до нозологічних особливостей дітей з ООП та завдань корекційно-розвиткової роботи і психолого-соціальної адаптації

Мовленнєві порушення

При роботі із дітьми з ООП, зокрема з порушеннями мовленнєвого розвитку, використовуються різні напрямки арт-технологій, такі як: візуальні (малювання, ліплення, колажування, пісочна арт-терапія, ландшафтна арт-терапія), музична арт-терапія, драматерапія та казкова арт-терапія¹³.

Малювання на логопедичних заняттях допомагає розширювати словниковий запас, автоматизувати звуки, вдосконалювати лексико-граматичні навички, розвивати зв'язне мовлення, апарат артикуляції, а сюжетні малюнки сприяють формуванню вмінню інформативно, зв'язно, і послідовно розповідати¹⁴.

Дослідниця Ю. Рібцун пропонує використовувати такі матеріали як пластилін і глину у роботі із дітьми з мовленнєвими порушеннями. Вчена називає пластилін матеріалом для творчої діяльності дітей різних вікових груп, який відзначається тактильністю і дозволяє розвивати тактильне та зорове сприйняття предметів, а також вивчати складні частини об'єктів. Готові виліплені фігурки можна використовувати для вдосконалення зорової, слухової, та рухової уваги та пам'яті, для локомоторного праксису. На ліпних ляльках можна показувати окремі рухові вправи, щоб допоможе дитині запам'ятати і згодом відтворити ці рухи. Для того, щоб правильно говорити, мовленнєві та рухові органи дитини повинні мати достатню кількість рухів. Розминаючи пластилін різними рухами і в різні форми (вгорі, внизу, праворуч, ліворуч, широкий, вузький, «лопаткою», «змійкою» тощо), дитина запам'ятовує назви та просторові положення артикуляційних вправ і зможе їх відтворювати на заняттях під час інструкцій логопеда¹⁵. Таким чином, через практичні дії дитина навчається взаємодіяти із предметами оточуючого світу, може пізнавати його з різних сторін, що допомагає у розвитку у мовлення.

¹³ Харківська А. Арт-техніки у корекційній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 4. С. 49.

¹⁴ Кравченко І. В.. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*, 2019. № 14. С. 137–147.

¹⁵ Рібцун Ю.В. Використання арт-терапії у логокорекційній роботі з дітьми з особливими мовленнєвими потребами. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. мат. VI Міжнар. наук.-практ. Інт.-конф. (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6–7 липня 2022 р.). ТОВ «Меркьюрі-Поділля, Вінниця, С. 430.

При порушеннях мовлення можна використовувати пісочну терапію. Логопед може використовувати у своїй роботі увесь арсенал пісочних матеріалів, такі як пісочний стіл, сенсорні коробки, пісочниця¹⁶. Пісочна терапія дозволяє як стимулювати, так і розвивати мовлення через гру, складання історій, розвиток моторики, сенсорну стимуляцію. Дослідник Ст. Roesler відзначає поєднання невербальної та вербальної активності дитини під час пісочної терапії: дитина будує композицію та розповідає про готовий виріб, історію або казку. Пісочні арт-технології розвивають зорове сприйняття, зорово-моторну координацію, образне мислення, просторове уявлення. Метод «Sand-Art», який передбачає малювання піском, сприяє розвитку сенсорних здібностей, предметно-практичних маніпуляцій, тонкої моторики, пізнавальної та мовленнєвої активності дитини¹⁷.

Мовлення дитини можна розвивати засобами музики. Використання логопедом музики на заняттях сприяє нормалізації нейродинамічних процесів кори головного мозку, нормалізації біоритму, стимуляції слухового сприйняття (активізація правопівкульних функцій), покращенню виконання якості рухів, їх виразності і ритмічності, просодичної сторони мовлення, а саме тембру, темпу, ритму, виразності інтонації. Також логопед може включати різну музику для відповідного підсилення: при розслаблюючому логопедичному масажі вмикати заспокійливі композиції, а під час динамічних пауз та артикуляційної гімнастики включати більш тонізуючі твори. Позитивний вплив музикотерапії відмічається у результатах досліджень німецьких дослідників: у порівнянні з вихідним рівнем, відмічаються позитивні зміни у таких показниках як фонематичний слух, сприйняття та відтворення ритму, розуміння дітьми зверненого мовлення, когнітивні навички та самосприйняття дітей¹⁸. У засвоєнні мовлення велику роль відіграють імітаційні можливості, що у дітей з ООП часто є недостатньо сформованими та розвиненими. Прикладом є використання елементів музикотерапії, як зазначає у своєму дослідженні Н. Квітка: для зняття напруги і для емоційного налаштування до прикладу твір В. Моцарта «Соната для фортепіано», II частина, фа мажор Adagio; для пасивної стимуляції мовлення авторка пропонує твір В. Моцарта «Рондо «Турецький марш», українські народні пісні «Вийди, вийди, сонечко»

¹⁶ Харківська А. Арт-техніки у корекційній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 4. С. 50.

¹⁷ Roesler C., Sandplay therapy: An overview of theory, applications and evidence base. *The Arts in Psychotherapy*, 2019. Vol. 64, p. 90.

¹⁸ Groß W., Linden U., Ostermann T. Effects of music therapy in the treatment of children with delayed speech development – results of a pilot study. *BMC Complement Altern Med*, 2010. Is. 10, No. 39. P. 5.

(обр. Л.Ревуцького), «Зайчику, зайчику», «Мак» (обр. Я. Степового), «Комарик»¹⁹.

Порушення роботи аналізаторів і сенсорні порушення

Для дітей із порушеннями *слуху* арт-терапія розглядається як спосіб часткового відновлення чи поліпшення усного мовлення, уваги, пізнавальної діяльності дитини. Корекційно-розвиткова робота з формування вимови, максимального розвитку слухо-зорового сприймання, активної художньої та музично-ритмічної діяльності проводиться з опорою на провідні канали сприймання, такі як зір, дотик та збережений слух. Для роботи з дітьми, які мають порушення слуху ефективними є такі напрями арт-терапія як ізотерапія, пісочна терапія, казкотерапія, музикотерапія: малювання літер на піску під час вивчення абетки, вивчення пісні за допомогою програми караоке, перегляд мультифільмів із субтитрами²⁰.

Для успішної корекційно-розвиткової роботи із дітьми із порушеннями роботи *зорового аналізатора* необхідно організувати цілеспрямоване вибіркове сприймання змісту і форми художнього чи музичного образу. При підборі матеріалу варто звертати увагу на те, що у дітей із порушеннями зору пізнавальна активність може бути зниженою, а сприймання може бути недосконалим. Якщо дитина молодшого шкільного віку, то вчитель або асистент може демонструвати рельєфне зображення відповідно до теми уроку, і допомагатиме його розглянути та проаналізувати. Вагоме значення для дітей із порушеннями зору має рельєфне малювання як компенсаторний засіб їх розвитку²¹.

При *сенсорних порушеннях* дитина може бути підвищено вразливою і чутливою до контактів з іншими дітьми та дорослими. Тому арт-терапія дітей із сенсорними порушеннями має на меті не тільки стимулювання до творчої активності, а й спонукання до взаємодії з однолітками, вербальної і невербальної комунікації, долання психологічних бар'єрів у спілкуванні. Арт-терпія може навчати дитину із сенсорними порушеннями в першу чергу взаємодіяти із навколишнім світом. Невміння користуватися мовленням у дітей із сенсорним порушеннями може корегуватися методами арт-терапії через наслідування дій дорослого, використання допоміжної комунікації. Відтак, дитина може частково виконувати завдання в межах своїх можливостей: частково виконувати ігрову вправу, на музикотерапії

¹⁹ Квітка Н.О. Арт-терапевтичні технології як засіб корекційно-розвиткового впливу. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*. Вип. V. Умань, 2019. С. 96.

²⁰ Там само. С. 96–97.

²¹ Там само. С. 97.

замість наспівування вона може піддугувати, під час ізотерапії відтворювати елементи художнього твору на папері²².

Знижений рівень функціонування вищих психічних процесів (затримка психічного розвитку та інші порушення, які характеризуються зниженою пізнавальною активністю)

Дітям із ***зниженим рівнем функціонування вищих психічних функцій*** властиві значні недоліки сприймання, розуміння та засвоєння творів мистецтва, такі як вузькість, фрагментарність, уповільненість сприймання, роз'єднаність слова та образу, порушення відчуття звуків, кольорів, недиференційованість сприймання окремих виразних рухів, мімічних відтінків. Для поліпшення сприймання варто систематично заохочувати, хвалити і мотивувати дитину різноманітними засобами наочності. Позитивно на її пізнавальну активність і розвиток емоційно-вольової сфери, а також моторику впливають й надання необхідної підтримки, стимулювання активного мовлення дитини, взаємодія для збагачення емоційного досвіду, залучення до міжособистісних взаємин у дитячому колективі у процесі арт-терапії²³.

У дітей із ***затримкою психічного розвитку*** (ЗПР) присутня емоційна і вольова незрілість у поєднанні із відставанням у розвитку пізнавальної діяльності, що проявляється у нестачі знань та уявлень про навколишній світ, труднощах в оволодінні довільними видами діяльності, порушенні довільної уваги, складнощах у дотримання норм і правил поведінки, швидкій втомлювальності²⁴. Дослідження А. Лисенкової показало ефективність поєднання традиційних методів навчання та арт-терапії, застосування музикотерапії, казкотерапії, ігротерапії та ізотерапії для дітей із ЗПР. Збагачення виховної роботи цими арт-терапевтичними методами, що підбираються із врахуванням індивідуальних психофізичних особливостей дитини, є елементами соціально-психологічної підтримки дітей із ЗПР²⁵.

Розлади дефіциту уваги з гіперактивністю

Специфіка навчання дітей із розладом дефіциту уваги з гіперактивністю (РДУГ) полягає у тому, що їх діяльність характеризується неуважністю, гіперактивністю та імпульсивністю. При різних типах РДУГ (всього виділяють три типи) дитина може по-різному проявлятися

²² Квітка Н.О. Арт-терапевтичні технології як засіб корекційно-розвиткового впливу. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*: Вип. V. Умань, 2019. С. 99.

²³ Там само. С. 97–98.

²⁴ Лисенкова І. Арт-терапія як засіб соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку: дис ... канд. пед. Наук. Миколаїв : 2012. С. 49.

²⁵ Лисенкова І. Арт-терапія як засіб соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку : дис ... канд. пед. наук. Миколаїв : 2012. С. 81–82.

у педагогічному процесі: при переважно неуважному типі у дитини спостерігаються проблеми із концентрацією на виконанні завдань, а також складність у тому, щоб завершити розпочаті завдання; при переважно гіперактивно-імпульсивному типі дитина дуже активна, її діяльність характеризується імпульсивністю, їй важко усидіти, спокійно гратися; при комбінованому типі – присутні риси двох типів.

Використання елементів музикотерапії допомагає деяким дітям із РДУГ впоратися із незграбністю, також вона позитивно вітається надзвичайно активними дітьми. При підборі методів важливо створювати такі умови, що розвиватимуть їхню спритність, моторність, працездатність, окрім цього навчатимуть мріяти під час сприймання та засвоєння творів мистецтва, а також заспокоюватимуть²⁶.

Розлади аутистичного спектру

На відміну від більшості корекційно-розвиткових методик, арт-терапія використовує «мову» візуальної та пластичної експресії, що особливо актуально в роботі з дітьми, які мають розлади аутистичного спектру (РАС)²⁷. Сильною стороною арт-терапії як методу корекційно-розвиткового впливу на дітей із РАС є те, що арт-терапія не потребує високого інтелектуального чи комунікативного потенціалу, а її основною метою є гармонізація та розвиток особистості через самовираження та сублімацію, що вирішує ряд специфічних проблем дітей з РАС.

Напрямами арт-терапії, які є найбільш ефективними для дітей із РАС є: музикотерапія – допомагає дитині розвивати комунікативні навички, соціалізуватися, знімає афективні поведінкові реакції, допомагає долати пасивність та інертність; кінезотерапія (психокорекційний вплив рухами) допомагає дитині із РАС з труднощами комунікації самовиражатися, танцювальна терапія допомагає вивільняти накопичені в тілі затиски; застосування казкотерапії дозволяє показати дитині із РАС варіанти вирішення життєвих і соціальних ситуацій, способи взаємодії із іншими, ототожнюючи себе із різними героями казки, дитина вчиться правилам і нормам поведіння.

Імаготерапія як театралізація психокорекційного процесу (наприклад, лялькотерапія) дає можливість дитині із РАС сформулювати позитивні установки, нові способи поведінки та взаємодії, надати відчуття емоційної підтримки, корегувати самооцінку, розвивати самоконтроль. Оскільки для дітей із РАС психодрама є складним методом,

²⁶ Квітка Н.О. Арт-терапевтичні технології як засіб корекційно-розвиткового впливу. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*: Вип. V. Умань, 2019. С. 98–99.

²⁷ Мамічева О., Березка С. Особливості психокорекції дітей з розладами аутистичного спектру засобами арт-терапії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 2018. Вип. 35. С. 121.

використовують її модифікацію – образно-рольову драмтерапію. Відтак, розігрування ролей, які виступають умовним психокорекційним образом, позитивно впливає на корекцію патологічних комунікативно-поведінкових стереотипів. Ізотерапія з дітьми із РАС ефективно впливає на зниження агресивності у поведінці дитини. Ігри з неструктурованим матеріалом (пісок, глина, солоне тісто, вода) знімають психоемоційну напругу, тривожність, страхи, агресію²⁸.

Арт-терапія для психолого-соціальної адаптації дітей з ООП, постраждалих від воєнних дій

Арт-терапія сприяє психолого-соціальної адаптації дітей з ООП до різних сфер життя та складних соціальних ситуацій. Діти можуть зазнавати труднощів у адаптації в освітній сфері (зміна школи чи дошкільного закладу, нове навчальне середовище), у сфері соціальної взаємодії (спілкування з однолітками, розуміння норм і правил поведінки) та в умовах емоційного стресу та криз (переживання поразок, необхідність робити вибір і нести відповідальність). З початком повномасштабного вторгнення в 2022 році діти з ООП отримали абсолютно новий досвід негативних емоцій: страх, жах, наляканість, нерозуміння подій, ситуації невизначеності. Арт-терапевтичні методи можна використовувати і для роботи з дітьми з ООП, які постраждали (прямо або опосередковано) внаслідок воєнних дій. Як зазначає дослідниця О. Деркачук, арт-терапія особливо важлива для тих, хто не може «виговоритися», натомість вигадки, які зображені на папері нерідко прискорюють і полегшують вербалізацію переживань. Таким чином, малювання знімає бар'єр «ого-цензури», яка ускладнює словесний вияв конфліктних несвідомих елементів²⁹. Дослідниця В. Солодовник виокремлює найбільш ефективні арт-терапевтичні методи для роботи з дітьми з ООП, які переживають стрес від подій воєнного стану. Найкращий ефект для заспокоєння дитини є ліплення, колаж, розмальовка улюблених зображень, особливо добре допомагає нейрографіка. В ситуації необхідності усвідомлення власних емоцій від пережитих подій можна використовувати ізотерапію, лялькотерапію, а для їх висловлення і вивільнення – музикотерапію, драматерпію. Цікавим в контексті цієї ситуації є метод поробок з ниток і тканин: будь-які

²⁸ Мамічева О., Березка С. Особливості психокорекції дітей з розладами аутистичного спектру засобами арт-терапії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : *Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 2018. Вип. 35. С. 123–124.

²⁹ Деркачук О. Формування стресостійкості методами арттерапії в умовах воєнного стану. *Психолого-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни* : мат. наук.-практ. серп. зуст. Ін-ту спец. пед. і псих. ім. М. Ярмаченка, 2022. С. 15.

тканинні і ниткові аплікації зможуть допомогти дитині заспокоїтись. Самостійно чи спільно з батьками дитина може створювати «Птаха миру», «Квіти перемоги», браслети, ляльок-мотанок. Виготовлення оберегів дасть можливість дитині із ООП почуватися у безпеці³⁰. Загалом, для висловлення складних переживань дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій, можна пропонувати різні арт-терапевтичні методи із врахуванням їх вікових можливостей та можливостей їх розвитку, роблячи акценти на тих вправах і завданнях, які націлені на усвідомлення і вивільнення емоцій, а також справляють ефект заспокоєння і формування позитивної налаштованості дитини.

ВИСНОВКИ

Арт-терапевтичні методики є ефективним інструментом корекційно-розвиткового впливу у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами та мають значний потенціал у сприянні їх психолого-соціальної адаптації. Арт-терапія виступає інтегративним підходом, який поєднує корекційні, розвивальні, профілактичні та адаптаційні функції, забезпечуючи цілісний вплив на емоційну, когнітивну, поведінкову та соціальну сфери розвитку дитини. Таким чином, арт-терапія виступає не лише як корекційний, а й як потужний соціалізуючий ресурс.

Такі принципи, як індивідуалізація, безоціночне ставлення, емоційна безпека, доступність творчого самовираження, створюють умови для зниження психоемоційної напруги, формування позитивного образу «Я» та активізації внутрішніх ресурсів дитини.

Отже, арт-терапія є науково обґрунтованим і практично значущим методом корекційно-розвиткової роботи з дітьми з ООП, який легко інтегрується у систему психолого-педагогічного супроводу з метою оптимізації процесів розвитку, соціалізації та психолого-соціальної адаптації дитини.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто специфіку корекційно-розвиткового впливу арт-терапевтичних методик на дітей з особливими освітніми потребами та їхню роль у психолого-соціальної адаптації. Проблематика дослідження пов'язана з труднощами адаптації дітей з різними нозологіями особливих освітніх потреб до навчального, соціального та емоційного середовища,

³⁰ Солодовник В. Використання арт-терапевтичних технологій, як засобу подолання стресу у дітей з особливими освітніми потребами під час воєнного стану. *Освіта і наука в умовах інноваційного розвитку суспільства* : зб. тез доп. Перш. Всеукр. наук.-практ. конф. (14 вересня 2022 року, м. Дніпро). Дніпро : КЗВО «ДАНО» ДОР». С. 352–353.

що потребує застосування безпечних, індивідуалізованих і гуманістично орієнтованих методів корекції.

Сформульовано та проаналізовано принципи арт-терапії, які забезпечують її ефективність: гуманістична спрямованість, індивідуалізація та адаптація, системність та цілісність процесу, інтеграція, розвиток через творчість, образність і символічність, соціальна взаємодія, безпека і прийняття без оцінювання. Наведено класифікацію арт-терапевтичних методів за провідним каналом сприйняття, формою творчої активності та цільовим корекційним впливом: образотворчі, музично-ритмічні, рухово-тілесні, вербально-символічні, ігрові та інтегративні. Досліджено особливості застосування цих методик для дітей із мовленнєвими порушеннями, розладами аутистичного спектру, розладами дефіциту уваги з гіперактивністю, затримкою психічного розвитку та сенсорними порушеннями. Окремо висвітлено застосування арт-терапії для психолого-соціальної адаптації дітей, постраждалих від воєнних дій, через малювання, ліплення, музикотерапію, казкотерапію та інтегративні вправи. Результати дослідження свідчать про високу ефективність арт-терапевтичних методів у розвитку комунікативних, емоційних, пізнавальних і соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами, формуванні адаптивної поведінки та позитивної самооцінки. Підкреслено важливість індивідуального підбору методик з урахуванням віку, психофізичних особливостей та нозології дитини для забезпечення оптимального корекційно-розвиткового та адаптаційного ефекту.

Література

1. Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії: навчально-методичний комплекс. Умань : Алмі, 2014, 75 с.
2. Дабіжа К. Л., Дабіжа Л. П., Комарівська Н. О. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 64. С. 64–71. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-64-71>
3. Деркачук О. Формування стресостійкості методами арттерапії в умовах воєнного стану. *Психолого-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни* : матеріали науково-практичних серпневих зустрічей, Інституту спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка, 2022. С. 13–17.
4. Долінчук І. О., Мартинюк С. А. Арт-терапія у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. XI Всеукраїнська науково-практична конференція «*Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика*», 10 квітня 2025 р., Умань. С. 34–37.

5. Квітка Н.О. Арт-терапевтичні технології як засіб корекційно-розвиткового впливу. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*: Вип. V. Умань, 2019. С. 95–98.

6. Ковінько А. В. Суть і технології застосування арт-терапії в роботі з молодшими школярами. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2016. Вип. 50. С. 315–321.

7. Козігора М. А. Арт-терапія як засіб навчання і виховання учнів початкової школи. *Молодий вчений*, 2018. № 7 (1). С. 198–201.

8. Кравченко І. В.. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*, 2019. № 14. С. 137–147. <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2019-14.137-147>

9. Лисенкова І. Арт-терапія як засіб соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку : дис. ... канд. пед. наук. Миколаїв : 2012. 239 с.

10. Мамічева О., Березка С. Особливості психокорекції дітей з розладами аутистичного спектру засобами арт-терапії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. 19: *Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 2018. Вип. 35. С. 120–126.

11. Рібцун Ю.В. Використання арт-терапії у логокорекційній роботі з дітьми з особливими мовленнєвими потребами. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6–7 липня 2022 р.). ТОВ «Меркьюрі-Поділля, Вінниця, С. 428–431.

12. Солодовник В. Використання арт-терапевтичних технологій, як засобу подолання стресу у дітей з особливими освітніми потребами під час воєнного стану. *Освіта і наука в умовах інноваційного розвитку суспільства*: збірник тез доповідей Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції (14 вересня 2022 року, м. Дніпро). Дніпро : КЗВО «ДANO» ДОР», 2022. С. 351–354.

13. Харківська А. Арт-техніки у корекційній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 4. С. 48–52. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i4-008>.

14. Atamanchuk N. M., Yalanska S. P. Use of art practices in working with higher education students. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters* : Collective monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: «Baltija

Publishing». 2021, Pp. 34–50. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-3> [in Poland].

15. Groß W., Linden U., Ostermann T. Effects of music therapy in the treatment of children with delayed speech development – results of a pilot study. *BMC Complement Altern Med*, 2010. Is. 10, No. 39. pp. 1–10. <https://doi.org/10.1186/1472-6882-10-39> [in English]

16. Roesler C. Sandplay therapy: An overview of theory, applications and evidence base. *The Arts in Psychotherapy*, 2019. Vol. 64, pp. 84–94. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2019.04.001> [in English]

Information about the authors:

Sukhoviienko Nataliia Anatoliivna,

PhD (Pedagogical Sciences),

lecturer of the Department of Primary and Special Education,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

81, Shevchenka Blvd, Cherkasy, 18031, Ukraine

Lytvyn Inna Mykolaivna,

PhD (Pedagogical Sciences),

senior lecturer of the Department of Primary and Special Education,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

81, Shevchenka Blvd, Cherkasy, 18031, Ukraine